

tika teoretikusaként lép elő, ami az irodalmi tudat fejlettségét eláruló kijelentései ellenére sem fogadható el.

KARDOS TIBORNak a Jagello-kori irodalom realizmusáról szóló kijelentései e kor irodalmának bizonyos túlértékeléséről tanúskodnak. Erre vall több más körülmény is, mint például, hogy a Sándor-kódex Dulcitius-fordítását „pompás drámai szöveg“-nek tekinti. Hasonló túlértékelés a Debreceni Disputa elemzésekor is megmutatkozik. Ez a dráma szerinte már az „igazi irodalmi realizmus“ példája, melynek „irodalmi értékét éppen realista stílusában láthatjuk“. A Disputa realizmusa nem is vonható kétségbe, sőt nagyon is hangsúlyozandó. Ezt azonban elsősorban a típusok elemzésén keresztül kellett volna bemutatni, de mivel ez elmaradt, különösnek hat az elemzést befejező mondat: „A Válaszúti-komédia már eljut az irodalmi realizmus *céltudatos* (saját kiemelés, *K. T.*) művészi alkalmazásához, invencióban, felépítésében, stílusban egyaránt.“ Ez a megállapítás, amely a Disputa szerzőjének rendkívül magasfokú irodalmi tudatosságot tulajdonít, természetesen akkor sem állhatna meg, ha KARDOS TIBOR a darab realizmusát valóban elemezte volna. Hiszen ehhez hasonló mondatokkal remekműveket szoktunk jellemezni, a Disputa pedig minden értéke ellenére sem az. A Debreceni Disputával ellentétben helyesnek találjuk a szerző eljárását a Balassi-komédia esetében, ahol nem tesz túlzó deklaratív kijelentéseket a mű realizmusáról, hanem mélyreható, új megfigyelésekben gazdag, marxista elemzéssel kimutatja azt.

Úgy vélem, bírálatommal sikerült tanúsítanom, hogy KARDOS TIBOR tanulmánya mennyire komoly nyeresége a XVI. századra vonatkozó irodalomtörténeti kutatásnak. Nemcsak jelentős új eredményei, de vitatható koncepciója és problematikus megállapításai is hozzá fognak járulni számos alapvető kérdés megvilágításához.

A fenti négy tanulmányon kívül még a kötet számos cikke nyújt értékes irodalomtörténeti tanulságokat. Ortutay Gyulának az európai balladaköltészetéről, Kerényi Györgynek a regőségekről, Cs. Tóth Kálmánnak a halottas énekeskönyvekről szóló cikke, Szabolcsi Bence dallamtörténeti vizsgálatai mind elősegítik egyes irodalomtörténeti kérdések tisztázását. *Klaniczay Tibor*

ÖTÖDFÉLSZÁZ ÉNEKEK, PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM DALGYŰJTEMÉNYE
AZ 1813. ÉVBŐL
(Kritikai kiadás)

Sajtó alá rendezte Bartha Dénes és Kiss József
Akadémiai Kiadó 1953*

I.

Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteményének megjelenését a magyar zenetudomány művelői osztatlan nagy örömmel üdvözölték. Történész és folk-

* *Járdányi Pál és Kerényi György bírálatát a Zenetudományi Bizottság 1953 áprilisi ülésén vitatta meg.*

lorista egyaránt rendkívüli értéket kapott vele kézbe. Hiszen az Ötödfélszáz Énekek zenetörténetünk egyik legbecsesebb emléke, népdalgyűjteményeink között időrendben az első. Sok dallamnak itt találjuk első feljegyzését. A ma népzene kutatóját nemcsak mint történeti adat érdeklő; bővíti ismereteit, tágitja látókörét; megtudhatja, mit, hogyan jegyzett le a másfél évszázaddal „öregebb“ gyűjtő, mi hogyan élt akkor a nép ajkán: dallamok életébe, történetébe, alakulásába vethet mély pillantást.

De az 1813-as kézirat os dallamgyűjtemény késői, 1953-as kiadásának jelentőségét itt, röviden nem fejthetjük ki kellőképpen. Az érdeklődőt Bartha Dénes Bevezetés-éhez kell utalnunk.

Ismertetve a kötetet, durván két részre bonthatjuk a tartalmát: 1. Maga az anyagközlés, 2. Tudnivalók a kézirat szerzőjéről, koráról, a kézirat előzményeiről, születéséről, körülményeiről, hatásáról, a dallamok, szövegek stílusáról, jellegéről, szerzőségéről, stb.

Maga az anyagközlés igen bonyolult, körültekintő munkát követelt Bartha Dénestől. Híven közölni-e az eredeti kéziratot, vagy modernizálni, formáját átalakítani, a ma használatos jelrendszer alapján? Ragaszkodni-e betű szerint az eredetihez, vagy a homályos, hiányos, sőt hibás jeleket kiegészíteni, javítani? Bartha Dénes mintaszerű lelkiismeretességgel és gonddal tette fel magának a kérdéseket és válasza — mint a kötet mutatja — a lehető legjobb. Általában pontosan követi a kéziratot. Megtartja a dallamok régies kótaírását, de ahol az olvashatóság megköveteli, kiegészíti, sőt korrigálja azt, mindig külön megjelölve: mi az, amit ő adott a kézirathoz. Híven követi a kéziratnak csupán kétféle értéket használó ritmusjelzését, a jegyzetekben viszont igen sok dallamnak közli a hihetően legvalószínűbb, differenciáltabb ritmusát, mai kótaírásunk képleteivel. A kéziratból teljesen hiányzó kulcsokat — igen helyesen — már a főszövegben is pótolja, hiszen nélkülük az olvasó a dallamok hangnemére vajmi nehezen derítene fényt. Hosszú és alapos okfejtés magyarázza, miért éppen ilyen kulcsokban kell olvasnunk a dallamokat. Nem egyszer azonban kétséges marad, vajjon például az alt vagy a tenor kulcs adja-e kezünkbe a megoldást? Ilyenkor Bartha mindkét lehetőséget jelzi. Ugyanez vonatkozik az előjegyzésekre és módosítójelekre is.

A főszöveget megelőző fejezetek sokoldalú és meggyőző jellemzést adnak Pálóczi Horváth Ádám életéről és egyéniségéről, erről a sajtóságos polihisztorműveltségű, élesen vágó ésszel és erős indulatokkal teli íróról, aki művelődése közben sem tud soha a magyarságtól és a néptől elszakadni; irodalmi és rendkívül találó, mélyreható verstani nézeteiről. Kimerítően tájékoztatnak e fejezetek az 1813-as kézirat keletkezéséről, körülményeiről, Pálóczi Horváth Ádám más hasonló kézíratairól. Ragyogó összevetéseket olvashatunk itt Bartha Dénes tollából: mi a közös és mi az eltérő az Ötödfélszáz Énekek különféle példányaiban, mit, hogyan vett át Pálóczi Horváth Ádám korábbi forrásokból, elsősorban a melodiáriumból. Rendkívül alapos kutatómunka után

megállapítja Bartha, hogy az Ötödfélszáz Énekek mely dallamai Pálóczi Horváth Ádám saját szerzeményei, s melyek hihetően közvetlen népdalgyűjtő munka gyümölcsei. Különböféle adatokból leszűri azt a tényt, hogy Pálóczi Horváth Ádám a régebbi népi hagyományban gyökeredző dallamokat tartotta gyűjteménye ékességének. Elemzi a „saját csinálmányú“ dallamok stílusát, stb., stb.

A bevezető tanulmányt két dallammutató zárja be: 1. szótagszám, 2. sorvégző hangok rendje szerint. A két különböző dallammutató nagyban segíti és gyorsítja az egyes dallamok megtalálását. Még nagyobb volna a segítség, ha egy harmadik: a formatípusok szerinti rendet is felállított volna Bartha. Tudjuk, hogy ez meglehetősen bonyolult munka, de a dallamkeresés megkönnyítése mellett még más tanulságot is adna: statisztikai képet az Ötödfélszáz Énekek formavilágáról. Ez azonban, mint annyi sok más, talán már nem is a mostani kiadvány, hanem további búvárkodások, dolgozatok feladata.

Hiszen így is, Bartha műve jóval több, mint kritikai forráskiadvány. Ezt bizonyítja a kötet-eleji tanulmány sorozat (melynek talán egyetlen sebezhető pontja az egyes fejezetek nem mindig meggyőző sorrendje, s főként a címek kétfajta betűtípusa, továbbá az, hogy a fejezetcímek és a tartalomjegyzék nem mindenben fedi egymást). És ezt bizonyítja mindenek felett a hatalmas zenei jegyzetanyag! Benne rejlik Bartha munkájának oroszlánrésze. A jegyzetek példamutatóak. Egyrészt: kimerítően tájékoztatnak minden dallam kéziratbeli pontos formájáról, a különféle kéziratokban feltűnő esetleges eltérésekről, Pálóczi Horváth Ádám megjegyzéseiről, arról, hogy a gyűjteményben hol található még ugyanaz a dallam más szöveggel, stb. Másrészt; elolvashatjuk itt az értékesebb, a néphagyomány szempontjából becsesebb dallamokat modern kótáírással, a leghihetőbb „megfejtésben“. S végül, de nem utolsósorban: a dallamok régebbi forrásairól, újabban gyűjtött népi változatairól kapunk bámulatosan gazdag adathalmazt. Hogy a variánsok egybehordása milyen méretű munka lehetett, ízelítőt ad az a tény, hogy Bartha Dénesnek többi között tüzetesen meg kellett vizsgálnia a sokezer dallamot tartalmazó, tekintélyes részében még kiadatlan Magyar Népzene Tára óriási anyagát is.

A dallamok jegyzeteinek elkészítésében Bartha Dénes méltó követője Kodály Zoltánnak, aki az Arany János kötetben páratlan biztonsággal kíséri nyomon egy-egy dallam útját, múltját, életét. Ilymódon sok dallam köszöni „életrajza megszületését“ Bartha Dénesnek. S mit sem von le az életrajzok értékéből, hogy nem mindig teljeseek. Itt-ott egy távolabbi, vagy közelebbi változat megemlítése, közlése — úgy tűnik fel — hiányzik. De ezt legkevésbé sem róhatjuk fel Bartha hibájául. A dallamok családfáját sohasem lehet lezárni. Az élet maga, az újonnan feltűnő adatok, más kutatók emlékezete, stb. folytonosan új változatokra, új kapcsolatokra vethetnek fényt. Bartha hervadhatatlan érdeme, hogy az Ötödfélszáz Énekek dallamainak megírta első

életrajzát, munkájának eredményeiért gazdag, adattárának kincseiért gyakran fogja a jövő zenetörténésze és folkloristája fellapozni a vaskos kötetet.

Befejezésül meg kell említeni, hogy az irodalmi jegyzetanyag (mely Kiss József munkája, s melynek méltatása egy *zenész*-ismertetőben érthető módon elsikkad) ugyancsak nagy gonddal és lelkiismeretességgel készült, méltó társa, kiegészítője Bartha Dénes munkájának.

Járdányi Pál

II

Bizonyára senki se fogadta annyi várakozással s olyan örömmel Bartha és Kiss könyvét, mint a *Magyar Népzene Tára* szerkesztősége. Bizonytalán mi voltunk legelső élvezői és használói, hiszen azonnal, már megjelenése napján munkába vettük. Most hadd mutassuk be néhány példán, hogy mit jelent Bartha kiadványa a gyakorlatban, mint vetít fényt régi zenénk homályába.

A gyermekjátékok rendezése közben néhány esetben észleltük azt a különös jelenséget, hogy bizonyos motívumok csak egyes, eléggé körülhatárolható tájakon ismeretesek. Motívumot mondunk, mert nagy ritkaság, ha teljes dalt nevezhetünk meg a sokféle gyermekdal-változat közös forrásául. Ilyen ritka kivétel az ú.n. *menyasszonytánc*. (Szövege: „Mikor a menyasszonyt fektetni viszik“.) Ez a dal feltevésünk szerint Felsődunántúl, Vas, Sopron, Veszprém és Komárom megyékben lehetett szokásban. Ma ugyanis csak e megyék gyermekdalaiból ismeretes. A felnőttek zenéjéből eltűnt, csak gyermekdallá vált alakjában van róla tudomásunk. — A Mátra és a Bükk vidékének gyermekdalaiban például állandóan visszatér egy, máshonnan nem ismert szöveg-motívum: „Ne híjzatok engem Tuba Ilonának, csak híjzatok engem világ szép lányának. Tálát törjünk, rároppantsunk!“ Nyilván ennek is valami felnőtt, népszokáshoz fűződő dal lehet a forrása; még nem sikerült nyomára jutnunk. Hogy ilyen eredmény remélhető, ahhoz éppen az *Ötödfélszáz Énekek* megjelenésével nyerünk biztatást. Példa erre a „mogyoró és lilium“ — dal.

A *Gyermekjátékok* kötetben ugyanis elszórva, más-más dallammal párosodva felbukkan egy szövegmotívum: „Hányat termett a mogyoró? Tízet, tizenkettőt, haj lilium!“ (MNT.I. 510.511.771.) Néha még ennyiből sem áll a szöveg, csupán a mogyorótermésnek és a liliumnak említéséből. (560.959.) De nemcsak a szöveg közös, hanem a táj is: valamennyi dal Veszprém, Zala és Somogy megyéből való. Annak a tájnak dala tehát, amelynek középpontja a Balaton vidéke. A szöveg és dallam eredetéről eddig semmit sem sikerült megtudnunk. De most nyissuk fel könyvünket! Az *Ötödfélszáz Énekek* 348. éneke így hangzik:

Hányat termett a mogyoró? Haj, lilium!
Tízet-húszat a mogyoró, haj, lilium!

A jegyzetben azt olvassuk, hogy Pálóczi Horváth Ádám ezt a „mezei ének“-et 1790-ben tanulta, paraszt-mulatságban, Somogy megyében, a *Balaton partján fekvő Szántódon*. Tehát szinte pontosan annak a területnek középpontjában, amelyről a ma élő változatok valók. Pálóczi Horváth Ádám feljegyzése alakilag kétségkívül legépebb valamennyi közt. Kérdéses csupán a dallam egy-egy hangköze. Erre viszont az élő változatok útbaigazítást adnak. Ezek egy részében az eredeti dallam elmosódott, illetve beöltözött a gyermekdalok *dó*-alapú hangnemébe. Három változat azonban megőrizte a Pálóczi-féle dallam némi nyomát. Ezek mind *lá*-végűek, befejezésük hangkészlete: $r-l_1$ $r-d-t_1-l_1$ és $m-d-t-l$.

Pálóczi Horváth Ádám címet is adott az éneknek: „*Szűzleány-tus*“. Amíg nem tudjuk, hogy dalunk *játékdal*, és nem ismerjük funkcióját, nem tudjuk e címnek értelmét adni. A változatok alapján azonban megállapíthatjuk, hogy e dal tulajdonkép nem a gyermekek, hanem az eladósorba lépő lányok, tehát szűzek játéka volt, hasonló a *zöldág*-járáshoz, a *kocsikalához*, s más bőjti játékokhoz, amelyet a hajadonok nagybőjt idején játszottak, amikor a táncolás el volt tiltva.

*

Ami a népszokások dalait illeti, ezek közül egy-két karácsonyi, betlehemes éneken kívül kevésnek akad rokona az *Ötödfélszáz Énekek* dallamai közt. Vargyas figyelmeztet, hogy a vitnyédi, hanglemezre is felvett bölcsőske-játék egyik éneke (a *Bethlehem városban*) megvan már, alig néhány hangnyi eltéréssel Pálóczi Horváth Ádámban: 100. sz. „*Kettő a szeretet*“. Bár nem példa nélkül való, de igen ritka jelenség, hogy egy világi dal idők folyamán karácsonyi énekké változzék. Nem is történhetett ez az átalakulás régen, s nem is lehetett általános. Minden jel arra vall, hogy ez a dallam az egész múlt századon át, napjainkig *világi szöveggel* élt a nép ajkán. De nem Pálóczi Horváth szövegével! Hanem azzal, amelyik így kezdődik: „Pitypalaty a' nevem, Esmerösök nékem Minden helyek“. Ez s a következő adatok, amelyek a *Magyar Népzene Tára* II. kötetében látnak napvilágot, Kodály Zoltán megállapításai: nevezetesen az egyik az, hogy ő és gyűjtőtársai Pálóczi dallamát az elmúlt félévszázad alatt csak a Pitypalaty-szöveggel találták meg és jegyezték fel; a másik pedig, hogy a Pitypalaty-szöveg már Pálóczi korában megjelent a ponyvanyomtatványok közt, ami azt jelenti, hogy már akkor énekelték. Nem lehet mást hinnünk, minthogy ez a dallam *ezzel a szöveggel* élte igazi életét majd másfél századon át. A két, szélső, nyomtatásban is megrögzített alak: az *Ötödfélszáz Énekeké* a pálya kezdetén s a Volly-féle vitnyédi bölcsőske napjainkban, tehát két kivételes, esetleges előfordulás.

*

Bartha—Kiss könyvének nagy értéke s a zenei szerkesztő teljes elismerésre méltó érdeme, hogy a régi kéziratok s nyomtatványok mellett a jelenkori hozzáférhető kéziratós népdalgyűjtést, e végeláthatatlan, több tízezer dalra

terjedő anyagot is átnézte és felhasználta. Ez a gondosság viszont a gyűjtőket arra serkentheti, hogy maguk is folytassák az összevetés munkáját, akár közre nem adott régiebb, akár újabb gyűjtéseikkel. Remélhető, hogy nem egy olyan dalt sikerül majd máig is élőnek kimutatni, amelynek új gyűjtésű változatáról a könyv még nem tud. Ilyen például az *Ötödfélszáz Énekek* 339. dala: „Gyűléskori tus“. Szövege: „Főispány, vicespány, főnótárius, hát az a sok menykű esküdt s a prókátorok!“ Ennek változatát 1935-ben megtaláltuk a baranyamegyei Drávapalkonyán. (*A dalt a bizottsági ülésen bemutattuk.*) Bartha Dénes a kéziratnak kulcs és előjegyzés nélküli dallamát dúrnak véli (más szövegű változatok alapján). Dalunk azt mutatja, hogy lá-, sőt alsó *mi*-végű változatok is vannak, illetve lehetségesek.

A legérdekesebbek egyike, mert a leggazdagabb történetű életrajzot adja az *Ötödfélszáz Énekek* 391. dala, az ún. „Szűcs Maris dallam“. Miről nevezetes ez a dallam? Elsősorban hihetetlen változó-képességéről. Mintegy húsz változatban áll előttünk, táblázatban, az azonos szakaszok egymás alá írva. Nemcsak a dallamvonalak különböznek (élvezetes látni, mint hajladozik a dallam a két part közt: hogy ugyanaz legyen és mégis más), de különböznek a sorvégek is. S ez a valóban meglepő. Általában azt tapasztaljuk ugyanis, hogy a sorvégző hangok a legállandóbbak a népi dallamvilágban. Hiszen ennek alapján rendeztük harmincezer dallamunkat elsősorban a kadenciák szerint. A Szűcs Maris dallam e törvény alól talán az egyetlen, nagy kivétel. Pálóczi Horváth Ádámnál 4 4 2-es kadenciájának látszik (látszik, mert kérdéses, hogy az ő lejegyzése három- vagy négysoros-e). A népi változatokban a 4 4 4-es a főtípus (5 esetben). De gyakori a 3 3 6-os és az 1 1 5-ös is (3-3 esetben). Az ezeken kívül előforduló sorvégző-képletek: 445, 443, 4463, 332, 331. Feltevésünk szerint a dallam legelső, rekonstruálható alakja kétsoros lehetett. Pálóczi Horváth Ádám kis változtatással megismétli a 2. sort s így kap háromsoros alakot. Pálóczi után alakultak ki a négysoros versszakok. Ez a forma aztán általánossá vált. A dallam azonban tovább változott. Lényegében az történt, hogy a dal 2. fele refrénné lett. A régi dallam új, aprózódó ritmusképletet vett fel: negyed-negyed-félkótás ritmusból aprózott nyolcadossá alakult. Ez új szövegével („Jaj de magas ég, a csillagos ég“) szinte önállósította magát és különféle szövegekhez hajlandó társulni. Például:

- a) Ha nem szeretnék, föl sem keresnék,
 ezt a sáros utcát nem gázolnám érted. *A csillagos ég, jaj de
 magas ég*
- b) Amerre én járok, még a fák is sírnak,
 gyöngye levelérül a harmatok hullnak. *Jaj de kerek ég, a csillagos
 ég!*

- c) Elválík az árpa a tiszta búzától,
 én is elvállottam a kedves rózsámtól. *Jaj de magos ég a csillagos
 ég, kis angyalom, szeretel-e még?*

Az új ritmusképlet 1870-ben jelent meg így először nyomtatásban Szentirmay egy művében.

*

Már e néhány taláalomra kiragadott példa is megmutatja: a nagy lendülettel és apparátussal folyó magyar népzene kutatás mennyi pontosan ellenőrzött adatot, mennyi összevetni való érdekes dallamot, mekkora dallamtörténeti okulást köszönhet ennek a gazdag tartalmú és lelkiismeretes munkájú nagy kiadványnak.

Kerényi György

HELYREIGAZÍTÓ ÉSZREVÉTELEK A FINNUGOR SZÖVEGKIADVÁNYOKKAL KA PCSOLATBAN

Az Osztályközlemények III. kötetének 3. számában BEKE ÖDÖN professzor „Válasz mari szövegeim I. kötetének bírálatára“ c. cikkében ismételtelen szől komi gyűjteményeiről, valamint az udmurt szövegekről, amelyeket Munkácsi hagyatékából én rendeztem sajtó alá.

A cikkben szóvá tett dolgok tisztázásához egy-két észrevétellel szeretnék hozzájárulni.

1. BEKE kifogásolja (i. h. 318. l.), hogy szövegkiadványaimban sok a jegyzet. Hogy sok-e a jegyzet, vagy kevés, annak elbírálása felfogás dolga. BEKÉnek más a felfogása erről, mint nekem. Mégis valószínűnek tartom, hogy ha valaki ezekből a szövegekből idéz, talán maga BEKE is, mindig megnézi, hogy nem fűződik-e ahhoz az általa idézendő részlethez valami magyarázó jegyzet.

2. Abban, hogy Munkácsi udmurt szövegeihez szokatlanul sok jegyzetet csatoltam (l. u. o.), mindenképpen igaza van BEKÉnek. De hiszen ő maga is céloz rá, hogy itt tkp. szövegkritikai kiadással is van dolgunk, amit én a munka előszavában (XXVI. l.) ki is emeltem. Így a Munkácsitól származó jegyzeteket — nemcsak kegyeletből, hanem kötelességszerűen is — lehetőleg teljes számban közöltem, különösen minthogy Munkácsi maga a kéziratában szükségesnek érezte e jegyzeteinek a felvételét. Hogy azután ezeken kívül a jegyzetekben a Munkácsitól sokszor eltérő felfogásomat is meg kellett okolnom, az természetes. Méltányolta ezt a körülményt a Finnugor Társaság is, melynek kiadásában ez a kötet megjelent; a Társaság nemcsak hogy a kiadás ügyében folytatott levelezésünkben soha nem említette a jegyzetek túlméretezettségét, hanem — nyilván Munkácsi emléke iránti kegyeletből, azért, hogy a nagy tudós emlé-